

В.М. ЧЕРНЕГА,

аспірант

(Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова)

(Науковий керівник доцент С.І. Шимон)

ПРИНЦИПИ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТИ НАУКОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

Ключові слова: експліцитні принципи, імпліцитні принципи, класифікація принципів права, морально-правові принципи, принципи сімейного права.

Система принципів сімейного права, як відомо, припускає не лише їхню єдність, але й диференціацію на підставі ретельно відібраних критеріїв наукової класифікації. Попри цей факт, в українській юридичній теорії досі не приділялося спеціальної уваги класифікації принципів сімейного права, хоча така потреба вже назріла. Тоді як, приміром, російській сімейно-правовій науці відомі спроби розв'язання аналогічної проблеми; комплексне дослідження класифікації принципів російського сімейного права здійснила, зокрема, Н.С. Шерстнева.

Разом із тим, зазначимо, що в загальнотеоретичному вимірі проблеми розроблення класифікації принципів права були і є предметом досліджень представників як радянського (С.С. Алексєєв, А.І. Денисов, Г.А. Борисов, Л.С. Явич, В.Н. Карташов, Р.З. Лівшиць), так і сучасного (В.А. Ведерніков, В.С. Грекул, А.М. Колодій, О.Ф. Скакун та ін.) періодів розвитку правової думки.

Відсутність чітких критеріїв наукової класифікації унеможлиблює визначення місця одного або ж групи принципів серед інших у межах системи принципів сімейного права або ж права в цілому. У цьому ж контексті й нині актуально звучить теза Ю.А. Тихомирова про те, що «за допомо-

гою класифікації можна на підставі суттєвих ознак явищ визначити і встановити їх загальні та специфічні риси, зв'язки та відмінності, найбільш повно відобразити взаємодію і своєрідні переходи одного виду в інший» [14, 42].

Метою нашої розвідки є визначення критеріїв наукової класифікації принципів українського сімейного права.

Н.С. Шерстнева в системі принципів російського сімейного права виділила дві групи: 1) загальносімейні принципи; 2) принципи всередині інститутів. До загальносімейних принципів вчена віднесла: необхідність зміцнення сім'ї, побудову сімейних відносин на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомогу та відповідальності перед сім'єю усіх її членів, недопустимість свавільного втручання кого-небудь у справи сім'ї, забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав, можливість судового захисту цих прав. Всередині інститутів Н.С. Шерстнева принципи поділила на три підгрупи. По-перше, пріоритетні: забезпечення пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх; пріоритет сімейного виховання дітей, турботи про їх добробут. По-друге, взаємні: принцип добровільності шлюбного союзу чоловіка та жінки; рівність прав подружжя в сім'ї; вирішення вну-

трішньосімейних питань за взаємною згодою; забезпечення прав та інтересів непрацевдатних членів сім'ї. По-третє, ціннісні принципи: забезпечення якості життя, забезпечення безпеки життєдіяльності сім'ї, материнства, батьківства та дитинства [16, 12–13].

Наведена класифікація принципів сімейного права не виглядає бездоганною. Скажімо, некоректним видається об'єднання підгрупи принципів сімейного права під єдиним іменуванням «пріоритетні», бо наштовхує на висновок про домінування одних принципів сімейного права над іншими. Це насамперед, привносило б дисгармонію у саме розуміння принципів як сімейно-правової категорії, адже кожен із принципів має власний спектр впливу. До того ж, оскільки кожен принцип сімейного права є зовнішньо самостійним, остільки не є доречним вести мову про пріоритетність або ж, навпаки, про непріоритетність того чи іншого принципу. Насправді ж ідеться про перевагу інтересів «вразливих» учасників сімейних правовідносин. Сумнівною у теоретичному та практичному сенсі видається спроба вченої об'єднати декілька принципів сімейного права під єдиною спільною назвою. Безпосередньо йдеться про недоцільність іменування відповідних принципів «взаємними» та «ціннісними», оскільки очевидно є штучність такого поділу. Крім того, важко знайти критерії, за якими авторка здійснила таку диференціацію, адже важко знайти чинник, за яким турботу про добробут дітей слід визнати пріоритетним, а забезпечення якості їх життя – ціннісним принципом. Попри це помітною є невдалість такої класифікації зі стилістичної точки зору. Так, принцип є власне ідеєю, яка пронизує всю систему сімейного права й відображає головні цінності суспільства у цій сфері. Тому йменування однієї підгрупи «ціннісною» немов би ставить під сумнів цінність тих, які втілюють інші ідеї. «Взаємність» як ознака притаманна правовідносинам, але не головній ідеї регулювання. Врешті

можна поставити під сумнів і питання, чи є принципами сімейного права ті, які названі в підгрупі ціннісних.

Р.З. Лівшиць вважав, що принципи варто класифікувати на ті, що закріплені в нормах права, та на такі, що виводяться зі змісту норм права [11, 195]. Для сімейного права України наведена класифікація має особливий сенс. Тому в основу поділу принципів покладемо критерій «*спосіб вираження в нормах сімейного права*». Внаслідок поділу за цим критерієм принципи сімейного права представимо в такому вигляді: 1) ті принципи, що прямо виражені в нормах сімейного права (вбачаємо за доцільне означити їх *експліцитними*); 2) ті принципи, що опосередковано виражені в нормах сімейного права чи інакше кажучи, виведені зі змісту норм сімейного права (пропонуємо означити їх *імпліцитними*). Термін «експліцитний» означає «явно, відкрито виражений» [13, 279]; термін «імпліцитний» має протилежне значення.

До *експліцитних принципів сімейного права* належать: пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів дитини; пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів непрацевдатних членів сім'ї; пріоритет сімейного виховання дитини; компромісне врегулювання сімейних правовідносин; можливість і допустимість правового регулювання сімейних відносин; недопустимість свавільного втручання у сімейне життя; недискримінація суб'єктів сімейних правовідносин; гендерний баланс у сімейних правовідносинах; справедливість; добросовісність; розумність; відповідність моральним засадам суспільства; забезпечення судового захисту суб'єктів сімейних відносин.

До *імпліцитних принципів сімейного права* належать: матеріальна підтримка членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги; моногамія і контрарність; добровільність укладення шлюбу; свобода розірвання шлюбу; визнання шлюбу, зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Прийнятним для сімейного права є й поділ, в основу якого покладено критерій «джерела, в яких виражені принципи сімейного права». Внаслідок поділу за цим критерієм принципи сімейного права поділяються на такі, що: 1) виражені в конституційних нормах; 2) виражені в нормах сімейного права; 3) виражені як у конституційних нормах, так і в нормах сімейного права.

До тих принципів, що виражені в конституційних нормах віднесемо: недопустимість свавільного втручання у сімейне життя; недискримінація суб'єктів сімейних правовідносин; гендерний баланс у сімейних правовідносинах; добровільність укладення шлюбу; забезпечення судового захисту суб'єктів сімейних відносин.

До принципів, які виражені в нормах сімейного права віднесемо: пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів дитини; пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів непрацездатних членів сім'ї; пріоритет сімейного виховання дитини; компромісне врегулювання сімейних правовідносин; можливість і допустимість правового регулювання сімейних відносин; недопустимість свавільного втручання у сімейне життя; недискримінація суб'єктів сімейних правовідносин; гендерний баланс у сімейних правовідносинах; справедливість; добросовісність; розумність; відповідність моральним засадам суспільства; забезпечення судового захисту суб'єктів сімейних відносин; моногамія і контрарність; визнання шлюбу, зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану; матеріальна підтримки членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги.

До тих принципів, що виражені як у конституційних нормах, так і в нормах сімейного права віднесемо: недопустимість свавільного втручання у сімейне життя; недискримінація суб'єктів сімейних правовідносин; гендерний баланс у сімейних правовідносинах; добровільність укладення шлюбу; забезпечення судового захисту суб'єктів сімейних відносин.

На думку Г.А. Борисова, підставою для відмежування окремих груп норм є різноманітні сфери суспільних відносин, на які поділяються ті або інші принципи, різний характер, відображуваних ними суспільних закономірностей [4, 18]. Наведений критерій видається непридатним для класифікації принципів безпосередньо сімейного права, оскільки дана підгалузь цивільного права регулює виключно сімейні правовідносини.

Наймасштабнішу ж класифікацію принципів у праві запропонував А.М. Колодій, який виділив принципи: 1) правосвідомості; 2) правоутворення; 3) правотворчості, які включають в себе принципи законотворчості та нормотворчості; 4) системи права: а) загальноправові (основні); б) міжгалузеві; в) галузеві; г) інститутів права; 5) структури права: а) загальносоціального та юридичного; б) публічного та приватного; в) регулятивного та охоронного; г) матеріального та процесуального; ґ) об'єктивного та суб'єктивного; 6) правореалізації, серед яких – правозастосування; 7) правоохорони, серед яких – особливо – правосуддя і юридичної відповідальності [9, 39].

А.І. Денисов пропонував класифікувати принципи права так: 1) принципи, які властиві для тієї чи іншої частини (галузі) права; 2) принципи, характерні для двох і більше, але не для усіх галузей права; 3) принципи, загальні для усіх без винятку галузей права [6, 312]. В.А. Ведерніков, В.С. Грекул пропонують поділяти всі принципи на загальносоціальні та спеціальносоціальні (юридичні). До останніх автори відносять загальноправові; міжгалузеві; галузеві та принципи правових інститутів [5, 78–79].

О.Ф. Скакун стверджує, що всі принципи права слід поділити на загальносоціальні та спеціально-соціальні (юридичні). До перших – авторка віднесла економічні; соціальні; політичні; ідеологічні; морально-духовні та ін., до других – загальні, галузеві та міжгалузеві принципи [12, 221].

Беззаперечним є поділ принципів за сферою їх дії, що має значення і для сімейного права. Так, до *галузевих* принципів цивільного права, які по-особливному виражаються у сімейному праві належать: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією та законом; свобода договору; судовий захист цивільного права та інтересу. Приміром, договірна свобода як принцип цивільного права з певною специфікою проявляється у такому підгалузевому принципі, як компромісне врегулювання сімейних правовідносин.

До *підгалузевих* принципів сімейного права віднесемо: пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів дитини; пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів непрацездатних членів сім'ї; пріоритет сімейного виховання дитини; компромісне врегулювання сімейних правовідносин; гендерний баланс у сімейних правовідносинах; моногамія і контрарність; добровільність укладення шлюбу; свобода розірвання шлюбу; визнання шлюбу, зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану; матеріальна підтримка членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги; недопустимість свавільного втручання у сімейне життя; можливість і допустимість правового регулювання сімейних відносин.

На нашу думку, підгалузеві принципи сімейного права можна класифікувати за двома критеріями: 1) *залежно від характеру відносин, у межах яких вони реалізуються*; 2) *залежно від віку суб'єктів сімейних відносин, які мають право на реалізацію принципів сімейного права*.

До першої групи належать: *принципи сімейного права, відповідно до яких здійснюється регулювання особистих немайнових відносин* (моногамія і контрарність; добровільність укладення шлюбу; свобода розірвання шлюбу); *принципи сімейного права, відповідно до яких здійснюється ре-*

гулювання майнових відносин (матеріальна підтримка членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги); *принципи сімейного права, відповідно до яких здійснюється регулювання як особистих немайнових, так і майнових відносин* (гендерний баланс в сімейних правовідносинах; компромісне врегулювання сімейних правовідносин; пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів дитини; пріоритет сімейного виховання дитини; пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів непрацездатних членів сім'ї; визнання шлюбу, зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану; недопустимість свавільного втручання у сімейне життя; можливість і допустимість правового регулювання сімейних відносин).

До другої групи доцільно віднести *ті принципи, на яких базується сімейно-правове регулювання відносин за участю та в інтересах дітей* (пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів дитини; пріоритет сімейного виховання дитини); *ті принципи, на яких базується сімейно-правове регулювання відносин за участю та в інтересах емансипованих і повнолітніх* (гендерний баланс у сімейних правовідносинах; визнання шлюбу, зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану; компромісне врегулювання сімейних правовідносин; добровільність укладення шлюбу; свобода розірвання шлюбу; пріоритет сімейно-правової охорони прав та інтересів непрацездатних членів сім'ї; моногамія і контрарність; матеріальна підтримка членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги; недопустимість свавільного втручання у сімейне життя; можливість і допустимість правового регулювання сімейних відносин).

До *міжгалузевих* принципів можна віднести, насамперед, диспозитивність.

Ми ж солідарні з думкою переважної більшості науковців, зокрема С.С. Алексєєва, В.Н. Карташова, Л.С. Явича та ін., які поділяють загальноправові принципи

на дві групи: спеціально-юридичні (організаційні) та морально-правові (морально-етичні, загальносоціальні) принципи [1, 262–263; 2, 105–107; 8, 12–15; 17, 155–156]. Особливе значення таке розчленування загальноправових принципів має для сімейного права. Як справедливо відзначено І.М. Зайцевим: «Галузь права може чинити лише доповнюючий вплив на загальноправові принципи» [7, 151–152] або як підкреслено О.І. Цибулевською: «Загальноправові принципи приманні всій системі права, всім галузям; однак у кожній галузі вони проявляються по-різному, залежно від специфіки цієї галузі, сфери її дії, предмета та методів регулювання» [15, 102–103].

До спеціально-юридичних принципів належать: недискримінація суб'єктів сімейних правовідносин; забезпечення судового захисту суб'єктів сімейних відносин.

До морально-правових принципів у сімейному праві слід віднести: справедливість; добросовісність; розумність; відповідність моральним засадам суспільства. Саме ці морально-правові ідеї знайшли своє текстуальне вираження у ч. 9 ст. 7 Сімейного кодексу України. Неможливо не приєднатися до позиції деяких російських колег, які, щоправда, крізь призму цивільного, а не безпосередньо сімейного права стверджують, що «виділення морально-правових принципів як самостійних правових категорій є результатом перегляду минулих поглядів на природно-правову теорію, відповідно до якої право є моральним» [10, 43]. Інші ж автори вказують, що «виділення у спеціальну групу морально-етичних (моральних) принципів права, які складають природні закони, що символізують фундаментальні права людини, є перспективним» [15, 104] або як констатував М.І. Байтін, «таке розуміння загальних моральних принципів права здійснює прямий вплив на розвиток сучасного права в напрямі поглиблення та збагачення його

моральних начал, оптимально можливого зближення права та моралі» [3, 6].

На підставі викладеного, можна зробити такі висновки. Принципи українського сімейного права можна класифікувати за низкою критеріїв. По-перше, за «способом вираження в нормах сімейного права». Внаслідок поділу за цим критерієм принципи сімейного права представлено в такому вигляді: 1) ті принципи, що прямо виражені в нормах сімейного права (означено їх *експліцитними*); 2) ті принципи, що опосередковано виражені в нормах сімейного права чи, інакше кажучи, виведені зі змісту норм сімейного права (означено їх *імпліцитними*). По-друге, за «джерелами, в яких виражені принципи сімейного права». Внаслідок поділу за цим критерієм принципи сімейного права поділено на такі, що: 1) виражені в конституційних нормах; 2) виражені в нормах сімейного права; 3) виражені як у конституційних нормах, так і в нормах сімейного права. По-третє, доцільний у сімейному праві поділ принципів за сферою їх дії: 1) галузеві; 2) підгалузеві; 3) міжгалузеві; 4) загальноправові. Підгалузеві принципи сімейного права можливо класифікувати за двома критеріями: 1) залежно від характеру відносин, у межах яких вони реалізуються; 2) залежно від віку суб'єктів сімейних відносин, які мають право на реалізацію принципів сімейного права. Прийнято також доктринальний підхід щодо поділу загальноправових принципів, які по-особливому виражаються у сімейному праві на: 1) спеціально-юридичні; 2) морально-правові (справедливість; добросовісність; розумність; відповідність моральним засадам суспільства).

Принципи сімейного права є феноменом, який неможливо вичерпати спробою вирішення проблем їх наукової класифікації; окремої уваги також потребує група морально-правових принципів у сімейному праві України, що надає достатній простір для подальших розвідок.

Список літератури:

1. *Алексеев С.С.* Общая теория права : курс в 2 т. Т. 1 / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 360 с.
2. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. Т. 1 / С.С. Алексеев. – Свердловск : Изд-во Свердловского ун-та, 1972. – 396 с.
3. *Байтин М.И.* О принципах и функциях права: новые моменты / М.И. Байтин // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 4–16.
4. *Борисов Г.А.* О системе принципов, действующих в правовой сфере / Г.А. Борисов // Проблемы правоведения : межвед. научный сборник. – К. : Вища школа, 1976. – Вып. 34. – С. 18–29.
5. *Ведерніков Ю.А.* Теорія держави та права : навч. посіб. / Ю.А. Ведерніков, В.С. Грекул. – 4-е вид., доп. і перероб. – К. : ЦНЛ, 2005. – 224 с.
6. *Денисов А.И.* Теория государства и права / А.И. Денисов. – М. : Юриздат, 1948. – 539 с.
7. *Зайцев И.М.* Сущность хозяйственных споров / И.М. Зайцев. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 157 с.
8. *Карташов В.Н.* Принципы права (некоторые аспекты понимания и классификации) / В.Н. Карташов // Юридические записки Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. – 1999. – Вып. 3. – С. 3–19
9. *Колодій А.М.* Принципи права України : монографія / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
10. *Кондратюк Д.Л.* Нравственно-правовые принципы в гражданском праве России (на примере справедливости, гуманизма, разумности и добросовестности) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д.Л. Кондратюк. – М., 2006. – 170 с.
11. *Лившиц Р.З.* Теория права : учебник / Р.З. Лившиц. – М. : Бек, 1994. – 224 с.
12. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права : підручник [пер. з рос.] / О.Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2006. – 656 с.
13. *Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / [за заг. ред. проф. В.В. Дубічинського].* – Харків : ШКОЛА, 2011. – 1008 с.
14. *Тихомиров Ю.А.* Теория закона / Ю.А. Тихомиров. – М. : Наука, 1982. – 257 с.
15. *Цыбулевская О.И.* Нравственные основания современного российского права / [под ред. Н.И. Матузова]. – Саратов : Саратовская государственная академия права, 2004. – 220 с.
16. *Шерстнева Н.С.* Принципы российского семейного права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н.С. Шерстнева. – М., 2007. – 59 с.
17. *Явич Л.С.* Общая теория права / Л.С. Явич. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – 288 с.

РЕЗЮМЕ

В работе предложены критерии научной классификации принципов семейного права Украины. Выделена группа нравственно-правовых принципов в системе принципов семейного права Украины.

SUMMARY

In work offered scientific classification criteria principles of Family Law of Ukraine. Excreted group of moral and legal principles in the system of the principles of Family Law of Ukraine.

Рекомендовано кафедрою цивільного, господарського права та процесу
Подано 27.02.2013.